

تاریخ مشهد به روایت ریشتر

● خرابی نیشابور در گزارش «چارلز ملویل»

برابر آنچه تاریخ نگاران ثبت کرده‌اند، سال ۵۸۷ خورشیدی زمین لرزه بزرگی رخ می‌دهد که سبب ویرانی نیشابور و از بین رفتن حدود ۱۰ هزار نفر از اهالی آن می‌شود. به گزارش «چارلز ملویل، عمق این زمین لرزه فاجعه‌بار به حدی بوده که در سراسر بخش بزرگی از خراسان باختری احساس شده و منطقه نیشابور را به کلی ویران کرده است. آسیب در بیرون شهر نیز به همان اندازه سنگین بوده، به گونه‌ای که از چندین روستا حتی یک نفر نیز جان سالم به در نبرده است.

● سحرگاهی که ۲۰ هزار نفر کشته شدند

همچنین، در سال ۷۱۵ خورشیدی وقوع یک زمین لرزه ولایات خواف و زوزن را به کلی ویران می‌کند. به گفته «مجد خوافی»، در کتاب «روضه‌خلد»، این زلزله که در سحرگاه رخ داده، آن قدر شدید بوده است که انگار زمین را از مدار خود خارج می‌کند و سبب مرگ ۲۰ هزار تن می‌شود: «زلزله‌ای از نوایب زمان که در مدت هزار سال کسی ندیده و نشنیده به خواف رسید. یعنی علی‌الخصوص به شهر جرد. نزدیک سحر زمین چنان جنبید که گفתי از مرکز خود خارج شد یا خود فلک خارج مرکز گشت. در لحظه‌ای قریب ۲۰ هزار خلق هلاک شدند و مجبوس دل خاک گشتند.»

● تخریب گنبد حرم امام رضا^ع پس از زلزله

یکی دیگر از زلزله‌های مهیبی که خسارات فراوانی به اماکن وابسته مشهد وارد کرده، در سال ۱۰۵۲ خورشیدی به وقوع پیوسته است. این حادثه عظیم که مقارن با حکومت شاه سلیمان صفوی بوده است، موجب کشته شدن ۴ هزار نفر و ویرانی بخش بزرگی از شهر به‌ویژه تخریب ابنیه تاریخی می‌شود. مدرس رضوی در این باره نوشته است: «زلزله سختی در خراسان خاصه مشهد مقدس روی داد و عمارات آستان قدس و گنبد مطهر و اکثر خانات بازار خراب شد، برادر شیخ حرعاملی در کتاب «در المسلوک» نیز گفته این زلزله موجب از بین رفتن قبه مبارک حضرت رضا^ع و مناره‌های مسجد جامع شده است.

«شاردن»، سیاح فرانسوی، نیز در توصیف این زلزله و اقدامات شاه سلیمان می‌نویسد: «در روز یازدهم دو پیک با خبرهای وحشت‌انگیز یکی پس از دیگری به

طوبی اردلان مشهد سحرگاه دیروز باز لرزید. کانون زلزله این بار هم هرات افغانستان بوده است. آمارها باز هم شدت زلزله در کانون اصلی را بیش از شش ریشتر نوشته‌اند و این شدت برای مشهد، نصف بوده است. با این همه، ترس، پریشانی و سردرگمی را می‌شد در چهره مردمی دید که خودشان را از آپارتمان‌ها، برج‌ها و حتی خانه‌های ویلایی به بیرون کشانده بودند. این زلزله و حتی آنچه مشهد در دست کم پنج سال گذشته تجربه کرده است، شبیه به هیچ کدام از زلزله‌های تاریخی خراسان نیست؛ زلزله‌هایی که گزارش بیشتر آن‌ها را می‌توان در سفرنامه سیاحان و جهانگردان خارجی در قرن‌های گذشته مشاهده کرد. سطرهای بعدی مختصری از رویدادهای گزارش شده از زلزله‌های بزرگ مشهد و خراسان در همین سفرنامه‌هاست.

محس ویران شده پس از زلزله سال ۱۲۵۷ خورشیدی

پایتخت رسید. آن دو خبر آوردند دوسوم مشهد مرکز ایالت خراسان و نصف شهر نیشابور و شهرک دیگری نزدیک به این شهر بر اثر وقوع زلزله‌ای سخت، ویران شده‌اند. آنچه بیشتر مایه تأثر و تأسف همه مردمان به‌خصوص مؤمنان شد، آسیب‌رسیدن به مسجد مشهد

(منظور حرم مطهر است) بود که مزار حضرت رضا^ع در آن است. این مسجد که در سراسر مشرق زمین به عظمت و شکوه شهره است، گنبدش بر اثر زلزله کاملاً فرو ریخته، اما بنا بر آنچه می‌گویند، دیگر قسمت‌های بنا بدون آسیب به‌جا مانده است. شاه به محض مطلع شدن بر

را درباره ترمیم خرابی‌ها به اولیای امور آن استان ابلاغ کنند.»

● نخستین خبر زلزله در مطبوعات خراسان

با روی کار آمدن مطبوعات در دوره قاجار، گزارش زلزله‌های بسیاری را می‌توان یافت که در خراسان رخ داده است. نخستین خبر منتشرشده از وقوع زلزله در مشهد را هم جریده «کاغذ اخبار»، در ۱۹ شعبان ۱۲۶۷ (۲۹ خرداد ۱۲۳۰) یعنی ۱۷۲ سال پیش چاپ کرده و نوشته است: «از جمله خبر آخر که از خراسان به دارالخلافه طهران رسیده، آن است که در شهر مقدس مشهد زلزله شده اما جزئی بوده و چندان شدت نکرده و سخت نبوده، ولی در قوچان شدت داشته است. به طوری که یک ربع از خانه‌های آنجا به کلی افتاده یا دیوارشان شکسته است و تخمیناً ۱۶۰ نفر را کشته است. چون وقوع زلزله در روز بوده، بیش از این کسی تلف نشده است.»

جالب است بدانید که مطبوعات ایران بین سال‌های ۱۸۵۱ تا ۱۸۹۹ میلادی (۱۲۲۹ تا ۱۳۱۶ خورشیدی) وقوع ۱۳۵ زمین لرزه را ثبت کرده‌اند. بین سال‌های ۱۳۱۷ تا ۱۳۴۲ خورشیدی نیز حدود ۵۰ زمین لرزه در مطبوعات ثبت شده است. در این منابع ۲۳ زمین لرزه بین سال‌های ۱۳۲۲ تا ۱۳۴۰ خورشیدی ثبت شده که ۱۸ زلزله از این شمار در خراسان رخ داده است.

مطالعات آرشیوی در ابتدای سده بیستم که بخش عمده آن اخبار کنسولگری‌های بیگانه در ایران است نیز نشان می‌دهد ۶۰ زمین لرزه وجود داشته است که ۱۰ مورد آن ویرانگر و بقیه خفیف یا پس لرزه بوده و پراکندگی آن‌ها نیز در شهرهای تهران، مشهد و بوشهر بوده است. گزارش‌های پس از پیمان ۱۹۰۷ انگلیس و روسیه بر سر تقسیم ایران نیز نشان می‌دهد ۱۹ زمین لرزه ثبت شده در این مدت، در شمال شرق خراسان رخ داده که مشهد، ترشیز (کاشمر) و تربت حیدریه را در برمی‌گیرد. پس از این و هم‌زمان با پیشرفت علم در قرن ۱۴ خورشیدی، گزارش‌های ثبت شده از زلزله، نسبتاً دقیق تر شده است و بر اساس گزارش‌های امدادی، آمار زیان‌های زمین لرزه در نقاط گوناگون کشور تا سال ۱۹۴۰ میلادی (۱۳۱۸ خورشیدی) مشخص شده‌اند.

گذری بر تاریخی ترین زلزله‌های خراسان

قهبستان (۴۴۳ خورشیدی)

طی زلزله‌ای، آسیبی فراوان به مناطق خواف، قائن و طبس وارد می‌شود.

خراسان (۲۳۸ خورشیدی)

این زلزله، پس لرزه‌ای ویرانگر از زلزله قومس بوده است.

خراسان (۱۴۲ خورشیدی)

زلزله‌ای بزرگ که تلفات طبیعی بسیاری داشته در منطقه قهبستان (خواف، قائن، طبس) و مناطق جاجرم، جوین و نیشابور روی داده است.

سده چهارم پیش از میلاد

نخستین زمین لرزه مهم ایران که در منابع مکتوب آمده، مربوط به این سال است که در آن شهری کامل ویران می‌شود. با این حال، بیشتر اخبار تاریخی برجامانده از پدیده زلزله در منابع گوناگون را مورخان ایران پس از اسلام ثبت کرده‌اند.

نیشابور (۵۸۸ خورشیدی)

نیشابور به کلی ویران می‌شود. پس لرزه‌های این زلزله دو ماه ادامه می‌یابد که در آن بیش از ۱۰ هزار نفر کشته شدند.

کتاباد (۶۱۷ خورشیدی)

پس لرزه‌های شدیدی گزارش شده است.

نیشابور (۶۳۰ خورشیدی)

منطقه شادباخ و کهن دژ به کلی ویران می‌شوند.

نیشابور (۶۴۹ خورشیدی)

مهم‌ترین زمین لرزه نیشابور رخ می‌دهد. این زلزله اساس تمدنی شهر را دگرگون می‌کند و زمینه ایجاد نیشابور کنونی را فراهم می‌سازد.

خواف (۷۱۵ خورشیدی)

مناطق خواف، زوزن و شهر جرد با تلفات ۲۰ تا ۳۰ هزار نفری روبه‌رو می‌شوند که بزرگ‌ترین زمین لرزه در منطقه قهبستان بوده است.

مشهد (۱۰۶۶ خورشیدی)

فقط آسیب‌های ساختمانی گزارش شده است.

مشهد (۱۰۵۲ خورشیدی)

نزدیک به دوسوم بافت مشهد از جمله گنبد مرقد امام رضا^ع، سقف مسجد گوهرشاد و دیگر ساختمان‌های اطراف آن ویران و ۴ هزار نفر کشته می‌شوند. نیشابور هم دوباره آسیب می‌بیند و ۱۶۰۰ نفر زیر آوار می‌مانند.

مشهد (۹۷۷ خورشیدی)

این زلزله تلفات جانی نداشته و فقط گنبد مسجد گوهرشاد آسیب می‌بیند.

نیشابور (۷۸۴ خورشیدی)

زلزله‌ای شدید شهر را کامل ویران می‌کند. فقط افرادی که بیرون از خانه یا در صحرا بودند، زنده می‌مانند. تعداد کشته‌های این زلزله را ۳۰ هزار نفر نوشته‌اند.

خراسان (۱۱۵۹ خورشیدی)

پهنه وسیعی از خراسان آسیب می‌بیند و ۳ هزار نفر کشته می‌شوند.

قوچان (۱۲۱۲ خورشیدی)

لرزه‌ای ویرانگر با تلفات جانی بسیار بوده که علاوه بر قوچان، به شیروان هم آسیب می‌زند.

قوچان (۱۲۳۰ خورشیدی)

مناطق قوچان و سرولایت نیشابور آسیب می‌بینند. ۱۶۰ نفر کشته می‌شوند و بنای مسجد جامع و بخشی از گنبد امامزاده سلطان ابراهیم فرو می‌ریزد. روستاهای اطراف شهر تا ۲۰ هزار نفر تلفات داشته‌اند. لرزش تا مشهد احساس و یک نفر هم کشته می‌شود.

شمال قوچان (۱۲۵۰ خورشیدی)

دره اترک به شدت آسیب می‌بیند و نیمی از شهر را ویران می‌کند. لرزش در مشهد و تهران نیز احساس می‌شود.

جنوب قوچان (۱۲۷۲ خورشیدی)

شهر در معرض ویرانی بیشتری قرار می‌گیرد. اداره تلگراف و بازار با ۱۱۰۰ مغازه، مدرسه، کاروان‌سرا و دیگر ساختمان‌ها به کلی ویران و دست کم ۵ هزار نفر کشته می‌شوند.

طبس (۱۳۵۷ خورشیدی)

بیش از ۱۸ هزار و ۲۲۰ نفر کشته می‌شوند که ۸۰ درصد از این تعداد، در خود طبس جان باخته‌اند.

فردوس (۱۳۴۷ خورشیدی)

این شهر ۲۱ ساعت پس از زلزله دشت‌بیاض می‌لرزد و به کلی ویران می‌شود. آسیب‌ها بیشتر در شمال فردوس بوده که در آن، ۱۵۰ نفر جان باخته‌اند، روستاها به کلی ویران و در مجموع ۷۵۰ نفر کشته می‌شوند.

دشت‌بیاض (۱۳۴۷ خورشیدی)

۱۰ هزار نفر کشته می‌شوند. همه خانه‌ها فرو می‌ریزند و از ۱۶۷۰ نفر سکنه منطقه دشت‌بیاض، ۲۳۰ نفر می‌میرند.

ترشیز (کاشمر) (۱۲۸۲ خورشیدی)

۳۵۰ نفر کشته می‌شوند و بخش‌های مهمی از کندر و کاشمر ویران می‌شود، اما به حومه شهر آسیبی نمی‌رسد.

قوچان (۱۲۷۴ خورشیدی)

دره اترک علیا به کلی ویران و حدود ۱۰۰۰ نفر کشته می‌شوند. همچنین آسیب‌های فراوانی به روستاهای اطراف وارد می‌شود.